

Ieva Deviatnikovaite

STATUTINIS TEISMAS

Mykolas Romeris
universitetas

STATUTINIS TEISMAS

Ieva Deviatnikovaitė

STATUTINIS TEISMAS

Monografija

Kraków 2023

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla, Lietuva

 <https://orcid.org/0000-0003-0982-878X>

 ieva@mruni.eu

© Ieva Deviatnikovaitė, 2023

© Mykolo Romerio universitetas, 2023

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos taryba

2023 m. birželio 12 d. (posėdžio protokolas Nr. 1T-14 (1.12 E-20401))

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės institutas

2023 m. gegužės 30 d. (posėdžio protokolas Nr. 10-219 / 2.25 E-403)

Recenzavo:

dr. Toma Birmontienė (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos profesorė)

dr. Egidijus Jarašiūnas (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos profesorius)

dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas,

Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto profesorius)

dr. Gintaras Šapoka (Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos lektorius)

Redaktorė: prof. dr. Gabija Bankauskaitė

Viršelio dizainas: Paweł Sepielak

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“

ISBN 978-83-8138-991-4 (spausdinimas)

ISBN 978-83-8138-999-0 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381389990>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA PUBLISHING

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Interneto knygyneas: <https://akademicka.com.pl>

„Tai turi būti ypatingas teismas, priklausęs
konstitucinio teismo lyčiai,
kurio sudėtis turi būti sudaryta iš aukštų
kvalifikacijų teisininkų, **viešosios teisės žinovų,**
ir kuriam turi būti suteiktos visos
teismo galios nepriklausomybės
(teisėjų nepareinamybės nuo politinės galios
organų – vyriausybės ir parlamento) **garantijos.**
Būtų gera ir teisinga, kad to teismo sudėty būtų
ir pačios autonominės provincijos teisininkų elementas.
Visa tai reikalinga tam, kad šio teismo sprendimai
<...> būtų **rimti, objektyvūs, autoritetiški,**
neveikiami politinių sumetimų.“¹

M. Römeris (1932)

¹ Römeris, Mykolas, „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“, *Vairas*, Nr. 4 (1932): 466.

TURINYS

Santrumpos	11
Įžanga.....	13
I. Statutinio Teismo steigimo prielaidos.....	29
1. Suvereno teisės ir autonomija	30
1.1. Klaipėdos krašto konvencija ir statutas	31
1.1.1. Klaipėdos krašto konvencijos rengimas	31
1.1.2. Klaipėdos krašto statuto statusas	35
1.1.3. Klaipėdos krašto konvencijos ir statuto nuostatos, atskleidžiančios suverenumo ir autonomijos santykį.....	38
1.1.3.1. Konvencijos 1 ir 15 straipsniai	38
1.1.3.2. Konvencijos 2 straipsnis ir Statuto 1 straipsnis	38
1.1.3.3. Konvencijos 17 straipsnis	39
1.1.3.4. Statuto 6 straipsnis.....	41
1.1.3.5. Statuto 7 straipsnis.....	41
1.1.3.6. Statuto 10 ir 12 straipsniai	43
1.1.3.7. Statuto 16 ir 17 straipsniai	44
1.2. Suvereno teisių ir autonomijos ryšys su Statutiniu Teismu.....	45
2. 1919 m. Veimaro Respublikos Konstitucija ir <i>Reichsrecht bricht Landrecht</i> principas.....	47
3. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas ir jo reikšmė steigiant Statutinį Teismą	50
4. Nesklandumai tarp Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto kaip kontekstas, kuriame buvo steigiamas Statutinis Teismas	66
4.1. Tautinė Klaipėdos krašto sudėtis	68

4.2. Klaipėdos krašto gubernatorius.....	73
4.3. Optantai.....	80
4.4. Klaipėdos krašto gyventojų požymis.....	80
4.5. Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla	82
4.6. Seimelio rinkimai.....	83
4.7. Partijos	85
4.8. Valstybių signatarių dviguba politika	87
4.9. M. Reisgio direktorija	88
4.10. Tautai ir valstybei saugoti įstatymas	92
4.11. Klaipėdos krašto mokyklos	93
4.12. Generalinio konsulato veikla Klaipėdos krašte.....	97
4.13. Nacionalsocialistinė propaganda.....	98
4.14. Klaipėdos krašto justicijos problemos	104
4.15. Skundai, notos, valstybių signatarių ir Vokietijos atstovai	127

II. Institucijos, rengusios Statutinio Teismo kompetenciją ir statusą reglamentuojančius aktus..... 139

1. Valstybės Tarybos Klaipėdos komisija	140
2. Konsultantų komisija Klaipėdos krašto reikalams prie Ministrų kabineto	155
2.1. Konsultantų komisija ir Statutinis Teismas M. Römerio dienoraščiuose	155
2.1.1. Konsultantų komisijos sudarymas	155
2.1.2. Kovos dėl Statutinio Teismo	157
2.1.3. Paskelbus Statutinio Teismo įstatymą.....	175
2.2. Konsultantų komisija – patarėjas, įstatymų rengėjas ir pirmųjų konstitucinio lygmens bylų sprendėjas	177

III. Statutinis Teismas teisės aktuose ir projektuose 217

1. Statutinis Teismas įstatymų projektuose	218
2. Aiškinamasis raštas grupei įstatymų projektų	245
3. Statutinio Teismo įstatymo aiškinamasis raštas	251

4. Gubernatoriaus teisių įstatymo projekto aiškinamasis raštas	264
5. Statutinio Teismo įstatymas.....	274
6. Statutinis Teismas 1936–1937 m. rengtuose Lietuvos Konstitucijos projektuose.....	276

IV. Statutinio Teismo sudėtis ir likimas 283

1. 1935 m. spalio 24 d. Nr. 927 Respublikos Prezidento aktas.....	283
2. Statutinio Teismo veikla.....	285
3. Vokiečių spauda, diplomatų pokalbiai ir <i>pro memorijos</i>	288

V. Statutinis Teismas tarpukario autorių darbuose..... 301

1. M. Römerio indėlis steigiant Statutinį Teismą.....	302
1.1. „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“	303
1.2. „Haagos 1932.VIII.11 sprendimo principai“	312
1.3. „Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema“	312
1.4. „Le système juridique des garanties de la souveraineté de la Lithuanie sur le territoire de Memel“	322
1.5. „La juridiction dite „Statutaire“ en Lithuanie en ce qui concerne le Territoire autonome de Memel“	325
1.6. „Le problème juridique du „vacuum“ dans le statut du territoire autonome de Memel“	335
1.7. „Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose“	344
1.8. „Suverenitetas“	346
1.9. „Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai“	347
1.10. „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos“	353
1.11. „Įvairių valstybių konstitucijos“ ir „Dabartinės konstitucijos“	363
1.12. „Įvykęs faktas ir teisinė tikrėnybė“	363
1.13. Straipsniai lenkų ir vokiečių kalbomis.....	364
2. R. Valsonoko „Klaipėdos problema“	365

3. T. Petkevičiaus „Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra“	368
4. J. Robinzono darbai	376
5. D. Krivicko „Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. statutą“	381
6. S. S. „Hagos tribunolo 1932 metų rugpjūčio 11 d. sprendimas ir jo reikšmė Klaipėdos krašto statuto aiškinimui“	395
7. M. Anyso „Klaipėdos krašto konvencija ir statutas...“	397
8. V. Vikerio „Klaipėdos krašto teismų veikimo ir organizaciniai trūkumai“	397
9. „Klaipėdos prisijungimo sukaktį minint“	398
10. Užsienio teisininkai apie Statutinį Teismą	398
10.1. F. von Freytag-Loringhovens „Das litauische Statutsgerichtsgesetz vom 13. März 1935“, „In Memel“	399
10.2. W. von Tabouillot „Das Litauische Statutsgerichtsgesetz Vom 13. März 1935“	405
10.3. V. Brunso „Die Memelfrage“	412
10.4. R. Redslobo „La Lithuanie en face de l'Allemagne“	421
11. Studentai apie Statutinį Teismą ir Klaipėdos kraštą	424
 Išvados	 433
Šaltiniai ir literatūra	443
Dokumentai	465
Priedai, apibendrinantys monografijos dalis	546
Summary	579
Asmenvardžių rodyklė	589

SANTRUMPOS

Kraštas – Klaipėdos kraštas

Krašto gubernatorius, gubernatorius – Klaipėdos krašto gubernatorius

Krašto direktorija, Direktorija – Klaipėdos krašto direktorija

Krašto konvencija, Konvencija – Klaipėdos krašto konvencija

Krašto seimelis, Seimelis – Klaipėdos krašto seimelis

Krašto statutas, Statutas – Klaipėdos krašto statutas

Sprendimas Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje – kai kur įvardijamas 1932 m. rugpjūčio 11 d. sprendimu

Konsultantų komisija, Komisija Klaipėdos krašto reikalams, Komisija – Konsultantų komisija Klaipėdos krašto reikalams

Lietuvos Konstitucija, Konstitucija – Lietuvos Valstybės Konstitucija

Tarptautinio Teisingumo Teismas, Teisingumo Teismas, Teismas – Nuolatinis Tarptautinio Teisingumo Teismas

Įstatymas – Statutinio Teismo įstatymas

Teismas – Statutinis Teismas

Klaipėdos komisija – Valstybės Tarybos Klaipėdos komisija

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

IŽANGA

*„Statutinio Teismo įstatymas yra ne tik naudingas
teisinei valstybei Klaipėdos byloje ir
palengvina bei civilizuoja Lietuvos politiką Klaipėdoje,
bet ir yra reikšmingas Lietuvos valstybingumui
teisėtumo pažangos aktas,
įstatymas, kuris daro garbę Lietuvai ir ją
priartina prie valstybių, kurios, kaip ir Čekoslovakija,
laimėjo aukščiausią teisinės tvarkos
instituciją – konstitucinę teisnę.“*

M. Römeris (1935)

Versalio taika žymėjo Pirmojo pasaulinio karo pabaigą. Šios taikos sutarties 28 ir 99 straipsniais Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir perduotas valstybėms, pasirašiusioms Klaipėdos krašto konvenciją. Klaipėdos krašto konvencijos 2 straipsnyje įtvirtinta, kad Klaipėdos kraštas sudarys Lietuvos suvereniteto vienetą. Taigi, įsigaliojus Konvencijai, Kraštas tapo Lietuvos valstybės dalimi.

M. Römeris išvelgė keletą svarbių Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos tarptautinės teisės pagrindų³. Pirma, Klaipėdos krašto konvencija, sudaryta tarp Lietuvos ir keturių valstybių signatarių, įtraukusi Kraštą į Lietuvos valstybę, nereiškė jokios dovanos ar malonės Lietuvai, o reiškė Versalio taikos įsakmių normų įvykdymą. Teisininkas tvirtino, kad Konvencija reiškė ne tik susitarimą įtraukti Kraštą į Lietuvos valstybinį

² Römer, Michał, *Dziennik 1933–1936* (1935 m. kovo 13 d.). VUB RS, f. 75-MR11, l. 332.

³ Roemeris, Mykolas, „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“, *Lietuvos aidas*, 1934 m. sausio 25 d., Nr. 20 (1987): 2–3; Roemeris, Mykolas, „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“, *Lietuvos keleivis*, 1934 m. sausio 26 d., Nr. 20, 1–2; Roemeris, Mykolas, „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“, *Lietuvos keleivis*, 1934 m. sausio 27 d., Nr. 21, 1–2; Roemeris, Mykolas, „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“, *Lietuvos keleivis*, 1934 m. sausio 28 d., Nr. 22, 1–2.

suverenitetą, bet ir formalų Krašto perdavimo aktą. Taigi, vienas iš svarbiausių aspektų yra tas, kad šis perdavimas buvo Versalio taikos teisinės konstrukcijos elementas, ir kiekvienas pasikėsinimas į šį elementą reiškė Versalio taikos sutarties nustatytos teisinės tvarkos griovimą. Antra, Konvencija reiškė tarptautinį nacionalinio principo pripažinimą, nes būtent nacionaliniu teisiniu kriterijumi remiantis buvo pagrįstas Krašto perdavimas Lietuvai. Šis tautinis aspektas reiškė, kad Lietuvos valstybė išliks unitarinė net ir prijungus Kraštą. Taip pat tai reiškė, kad Krašto perdavimo Lietuvai faktas nebuvo elementari vokiečių ar prūsų žemių sumažinimo ar grobimo pasekmė, o „tarptautinės teisinės tvarkos pataisa“⁴. Taigi, pasak teisininko, tarptautiniu lygmeniu Lietuvos vienovė su Kraštu grindžiama solidarumu su Versalio taikos sutarties nustatyta tvarka ir teisine nacionaline valstybe. Šių dviejų tarptautinių aspektų išsaugojimas Lietuvą stiprino, o jų griovimas, pasak teisininko, Lietuvos pozicijas tarptautiniu mastu silpnino. Trečia, Lietuva įgijo natūralų ir būtiną ją papildantį ekonominį priedą – uostą. M. Römerio pastebėjimu, būtent šis faktorius sudarė Lietuvai vienintelį kelią į pasaulį, ryžtantis eksportui kitose valstybėse, ne tik Vokietijoje:

„Jei mes esame nepriklausomi, gyvi, tai Klaipėdos ir Baltijos jūros dėka.“⁵

Po Pirmojo pasaulinio karo ne vienoje Lietuvoje egzistavo autonominės teritorijos, bet buvo Karpatų Rusia Čekoslovakijoje, Alandų salos Suomijoje, Aukštoji Silezija Lenkijoje, Katalonija Ispanijoje. Tačiau šios teritorijos skyrėsi nuo Klaipėdos krašto jau vien tuo, kad jose daugiausia gyveno kita kalba kalbantys žmonės nei likusioji dauguma valstybėse, prie kurių šios autonomijos buvo priskirtos. Be to, prijungiant šias teritorijas prie minėtų valstybių, neplanuota keisti šių valstybių teisinės padėties. Dėl Klaipėdos krašto buvo kitaip: siekta, kad Kraštas ir valstybė vienytųsi. Tą pabrėžė savo žymioje kalboje, pasakytoje Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teisme, Lietuvos Respublikos atstovas V. Sidzikauskas, šiam teismui nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto aiškinimo bylą⁶. Jis rėmėsi Statuto 5 straipsnio 3 dalimi, įtvirtinusia, kad jokia

⁴ Roemeris, Mykolas, „Klaipėdos klausimas tarptautiniame forume“, *Lietuvos aidas*, 1934 m. sausio 25 d., Nr. 20 (1987): 2.

⁵ *Ibid.*, 3. Taip pat žr.: Valsonokas, Rudolfas, „Lietuvos jūros teisė“, *Teisė* 18 (1930): 1–36.

⁶ P. Sidzikausko kalba Teismo posėdžiuose 1932 m. birželio 13 ir 14 d. Žr.: *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole* (Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys, 1932), 139.

Statuto normos dispozicija nekliudo Lietuvos Respublikos ir Krašto įstatymų leidžiamosioms valdžioms priimti atitinkamus sprendimus teisės aktų suderinimui, taip pat Statuto 25 straipsniu, įtvirtinusi, kad viešųjų mokyklų mokymosi programos Krašte negalės būti žemesnės už Didžiojoje Lietuvoje veikiančių mokyklų programas, taip pat Statuto 38 straipsniu, reglamentavusiu Statuto nuostatų keitimo tvarką. Tokių nuostatų nebuvo nei Alandų salų, nei Karpatų Rusios teisinį statusą reglamentuojančiuose teisės aktuose. Atvirkščiai, buvo reglamentuojama, pavyzdžiui, kad suomių kalbos pradžios mokyklose Alandų salose neturėjo būti mokoma⁷ ir pan. Apskritai Klaipėdos krašto statusas laikytas ypatingu. Prancūzų profesorius J.-P. Niboyet tvirtino:

„Klaipėdos statusas yra labai specialis ir jis niekur pasaulyje negalėjo surasti nieko panašaus į jo sukurtą padėtį.“⁸

Kaip dėl Klaipėdos krašto, taip ir dėl kitų autonominių kraštų, kilus nuomonių skirtumams, ginčas galėjo būti perkeltas į Nuolatinį Tarptautinio Teisingumo Teismą⁹. Tačiau kitose autonomijose buvo numatyta galimybė ginčus tarp autonominių institucijų ir valstybės centrinių valdžios institucijų nagrinėti valstybės teisme arba kitokio pobūdžio dariniuose. Antai, remiantis Alandų autonomijos įstatymo¹⁰ 35 straipsniu, nuomonių skirtumai tarp Alandų salų gubernatoriaus ir autonominės teritorijos asamblėjos sprendžiami Suomijos aukščiausiam administraciniam teismui. Čekoslovakijos Konstituciniam Teismui, remiantis 1920 m. kovo 9 d. Konstitucinio Teismo įstatymo¹¹ 7 straipsniu, galėjo būti skundžiami visi valstybės ir autonominiai Karpatų Rusios įstatymai dėl jų atitikimo Čekoslovakijos Respublikos Konstitucinėms nuostatoms. Vadovaujantis Katalonijos autonomijos statuto 15 straipsniu, Konstitucinių garantijų tribunolas Ispanijoje nagrinėjo ginčus dėl kompetencijos tarp Ispanijos vyriausybės ir Katalonijos

⁷ Tautų Sąjungos Tarybos 1921 m. birželio 27 d. nustatytos Alando krašto gyventojų garantijos. Žr.: Robinzonas, Jokūbas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, II tomas (Kaunas: Spaudos fondas, 1934), 631–632.

⁸ 1930 m. gruodžio 5 d. slaptas raštas užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 345.

⁹ P. Sidzikausko kalba Teismo posėdžiuose 1932 m. birželio 13 ir 14 d. Žr.: *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole*, *supra note*, 6: 136.

¹⁰ Alando savivaldos įstatymas. Žr.: Robinzonas, *supra note*, 7: 622–631.

¹¹ „Zákon ze dne 9. března 1920 č. 162/1920 Sb. z. a n., o ústavním soudě“, ASPI, žiūrėta 2023 m. spalio 18 d., <https://www.aspi.sk/products/lawText/1/1743/1/2/zakon-c-162-1920-sb-o-ustavnim-soude/zakon-c-162-1920-sb-o-ustavnim-soude>.

institucijų¹². Pagal Vokietijos ir Lenkijos 1922 m. gegužės 15 d. konvenciją įsteigta Aukštosios Silezijos mišrioji komisija ir Aukštosios Silezijos arbitražo tribunolas turėjo nagrinėti ginčus tarp lenkų ir vokiečių dėl autonomijos įgyvendinimo¹³.

O kaip turėjo būti, jeigu ginčas būtų kilęs tarp Didžiosios Lietuvos ir autonominių Klaipėdos krašto institucijų? Tokių ginčų sprendimo mechanizmas Klaipėdos krašto konvencijoje ir statute nebuvo numatytas. Šis klausimas ir sudaro tyrimo ašį. Statutinis Teismas kaip tik ir buvo tas darinys, kuris turėjo palaikyti valstybingumo ir autonomijos pusiausvyrą, nagrinėdamas ginčus tarp valstybės centrinių ir autonominių institucijų.

Monografiją sudaro penkios dalys. Pirmoje dalyje tyrinėjamos Statutinio Teismo steigimo prielaidos, kurios buvo daugiasluoksnės – ne tik teisinės, bet ir politinės, ekonominės. Antroje dalyje apžvelgiamas institucijų, kurios rengė Statutinio Teismo kompetenciją ir jo statusą reglamentuojančius įstatymus, sudarymas, veikla, įvykiai, lėmę įstatymų projektų rengimo intensyvumą, nuostatų projektuose keitimo priežastis. Trečioje dalyje tiriamas įstatymų projektų turinys vertinant, kaip jis kito nuo 1930 m. iki 1935 m. Ketvirtoje dalyje analizuojama Statutinio Teismo sudėtis ir jo likimas, nurodomos priežastys, kodėl Statutinis Teismas taip ir nepradėjo veikti. Penktoje dalyje tiriamas mokslinis diskursas tarpukario Lietuvoje, susijęs su Statutinio Teismo steigimu, kompetencija, suvereno teisių ir autonomijos santykiu, taip pat pateikiamas studentų požiūris į Statutinį Teismą. Šių penkių aspektų – Statutinio Teismo steigimo prielaidų, institucijų, rengusių teisės aktų projektus, skirtus Statutinio Teismo kompetencijai ir statutui reglamentuoti, teisės aktų projektų turinio, Statutinio Teismo likimo ir teisės doktrinos – analizė padėjo pasiekti mokslinio tyrimo tikslą visapusiškai atskleisti Statutinio Teismo klausimą tarpukario Lietuvoje.

Klaipėdos krašto teisė nusipelnė dėmesio, nes tai buvo teritorija, kurioje veikė kitos valstybės receptuoti įstatymai, tarptautinė teisė, Krašto teisė, Lietuvos nacionalinė teisė. Be to, Krašte kildavo įvairiausių ginčų: dėl Seimelio rinkimų, dėl Direktorijos pirmininko paskyrimo ar atleidimo, dėl vokiečių ir lietuvių kalbos vartojimo Krašto įstaigose, dėl teisininkų ruošimo, dėl

¹² Katalonų autonomijos statutas. Žr.: Robinzonas, *supra note*, 7: 645–656.

¹³ Kaectenbeeck, Georges, „The Character and Work of the Arbitral Tribunal of Upper Silesia“, *Transactions of the Grotius Society* 21 (1935): 27–44, <http://www.jstor.org/stable/743063>.

Krašto teismų jurisdikcijos, dėl Krašto gyventojo požymio, optantų ir t. t. Visi šie ginčai dažniausiai patekdavo ir į tarptautinę areną: apie juos rašė užsienio spaudoje, kalbėjo politikai, diplomatai, klausimai gvildinti Tautų Sąjungos Taryboje, Nuolatiniam Tarptautinio Teisingumo Teisme.

Taigi, nenuostabu, kad tarpukariu pasaulio mokslinėje literatūroje buvo intensyviai analizuojamos Klaipėdos krašto teisės temos. Antai K. Spohnas analizavo Klaipėdos krašto konvencijos istoriją, turinį¹⁴, L. Lōbas tvirtino, kad Klaipėdos kraštas yra valstybė, turinti visus valstybei būdingus elementus¹⁵. Buvo nemažai Klaipėdos krašto autonomijos analizės vokiečių mokslinių straipsnių rinkiniuose, mėnraščiuose¹⁶. Kritikuota Klaipėdos krašto teisinė ir politinė padėtis¹⁷, valstybių signatarių pozicija¹⁸, Lietuvos centrinės valdžios politika Krašto atžvilgiu, atsakant į Lietuvos užsienio reikalų ministerijos poziciją¹⁹ ir nurodant, kaip Lietuvos centrinė valdžia nesilaiko Statuto nuostatų²⁰, aiškinant, kad Krašto direktorijos pirmininko

¹⁴ Spohn, Karl, „Die Memelkonvention vom 8. Mai 1924. Ihre Entstehung und ihr Inhalt“, Würzburger Dissertation. Dortmund, Druck Otto Rühmkorf, 1934; žr.: „Juridinės literatūros naujienos. II užsienio kalba“, *Teisė* 30 (1935): 201.

¹⁵ Lōb, Leopold, „Die staatrechtliche Stellung die Memelgebietes“, Giessener Dissertation. Rostock, Carl Hinstorffs Hofbuchdruckerei, 1933; žr.: *ibid.*, 201.

¹⁶ Pavyzdžiui, Berber, von Frig, „Die völkerrechtliche Stellung des Memelgebiets“, *Zeitschrift für Politik* 25, 4 (1935): 225–235; Hesse, Anton, „Schlußbericht Über Die Entwicklung Des Memelgebietsrechts“, *Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 13, 1–2 (1940): 160–181; Hesse, Anton, „Die Memelfrage Als Wirtschaftliches, Politisches Und Völkerrechtliches Problem“, *Zeitschrift für Politik* 21, 1 (1932): 25–43. Essen, Werner, „Litauen, Ein Europäisches Erschütterungsgebiet“, *Osteuropa* 11, 4 (1936): 248–259, <https://www.jstor.org/stable/44930487>; Nüse, K.-H. „Memel 13 Jahre unter litauischer Souveränität“, *Deutsche Justiz* 98 (1936): 242–245; Heselzonas, Leiba, *Die rechtliche Stellung des Memelgebietes im litauischen Staatsverbände*, Vilkaviškis: Druckerei „Progresas“, 1938; žr.: „Juridinės literatūros naujienos. 2 svetimomis kalbomis“, *Teisė* 31 (1935): 387–390; „Juridinės literatūros naujienos. Žurnalai svetimomis kalbomis“, *Teisė* 34 (1936): 211–212; „Juridinės literatūros naujienos“, *Teisė* 44 (1938): 531–534.

¹⁷ „Memelland von xxx“, *Völkerbund und Völkerrecht* (April 1934): 38–42; žr.: „Juridinės literatūros naujienos. II užsienio kalba“, *Teisė* 30 (1935): 201.

¹⁸ Böhmert, Viktor, „Deutschland, die Hauptmächte, Litauen und Memel“, *Juristische Wochenschrift* 64 (Juni 1935): 1595–1597; žr.: Juridinės literatūros naujienos. 2 svetimomis kalbomis“, *Teisė* 31 (1935): 387–390.

¹⁹ „Memelland, nicht Klaipėda“, *Völkerbund und Völkerrecht* (März 1935): 661; „Klaipėda“, *Völkerbund und Völkerrecht* (März 1935): 651–660; žr.: „Juridinės literatūros naujienos. II užsienio kalba“, *Teisė* 30 (1935): 200–203.

²⁰ Craemer, „Juristische Vorwände und politische Hintergründe der litauischen Gewaltherrschaft“, *Deutsche Jagdzeitung* (1935): 449–459; žr.: *ibid.*

O. Schreiberio atšaukimas iš pareigų nepateisinamas Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimu Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje²¹, kritiškai vertinant Kariuomenės teismo 1935 m. kovo 26 d. sprendimą Neumanno-Sasso byloje²², Krašto seimelio rinkimus²³, lietuviškų raidžių vartojimą pavadinimuose Krašte²⁴. Buvo taip pat sudaromos bibliografijos apie Klaipėdą ir Baltijos valstybes²⁵.

²¹ Schenk B. Graf von Stauffenberg, „Die Abberufung des Präsidenten des Memeldirektoriums und das Urteil des Ständigen Internationalen Gerichtshofes vom 11.8.32“, *ZfOER* (August 1934): 291–295; žr.: *ibid.*

²² „Das Kownoer Bluturteil“, *Völkerbund und Völkerrecht* (April 1935): 47–50; Schmitt, Carl, „Das Urteil im Memeprozess“, *Deutsche Jagdzeitung* (1935): 487–488; Schmitt, Carl, „Die Bestätigung des Kownoer Bluturteils“, *Deutsche Jagdzeitung* (1935): 683; žr.: *ibid.*

²³ Meyer, „Das Memelstatut und die Neuwahl des memelländischen Landtages“, *Zeitschrift f. Osteuropäisches Recht. N. F. 2 Jg., H. 1*: 23–26; žr.: „Juridinės literatūros naujienos. 2 svetimomis kalbomis“, *Teisė* 31 (1935): 387–390.

²⁴ „Die Verdrängung muttersprachlicher Ortsnamen im Osten Mitteleuropas (in Litauen)“, *Nation und Staat* (September 1935): 741–742; žr.: *ibid.*

²⁵ *Memelgebiet und Baltische Staaten: eine Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung von Politik und Wirtschaft*, Danzig: A. W. Kafemann, 1936.

SUMMARY

THE STATUTORY COURT

The Treaty of Versailles marked the end of the First World War. Articles 28 and 99 of this peace Treaty separated the Klaipėda Territory (hereinafter also referred to as the Territory) from Germany and transferred it to the states that had signed the Klaipėda Territory Convention (hereinafter – the Convention). Article 2 of the Convention stipulated that the Klaipėda Territory would form a unit of Lithuanian sovereignty. Thus, after the Convention entered into force, the Territory became part of the state of Lithuania.

Mykolas Römeris saw several important grounds for joining the Klaipėda Territory to the foundations of Lithuanian international law. Firstly, the Convention, concluded between Lithuania and four signatories, which included the Territory into the state of Lithuania, did not mean any gift or favour to Lithuania but meant the fulfillment of the imperative norms of the Treaty of Versailles. Römeris claimed that the Convention meant not only an agreement to include the Territory in the sovereignty of the state of Lithuania, but also a formal deed of transfer of the Territory. Thus, one of the most important aspects of this transfer was that it was an element of the legal construction of the Treaty of Versailles, and every attack on this element meant the destruction of the legal order established by the Treaty of Versailles. Secondly, the Convention represented international recognition of a national principle because it was based on national legal criteria that outlined that the transfer of the Territory to Lithuania was justified. That national aspect meant that the Lithuanian state would remain unitary, even after the annexation of the Territory. It also meant that the fact of the transfer of the Territory to Lithuania was not an elementary consequence of the reduction or seizure of German or Prussian lands, but an “amendment of the international legal order”. Thus,

according to Römeris, at the international level, Lithuania's unity with the Territory was based on solidarity with the procedure established by the Treaty of Versailles and the legal nation state. The preservation of those two international aspects strengthened Lithuania, and their demolition, according to Römeris, weakened Lithuania's position internationally. Thirdly, Lithuania acquired a natural and necessary complementary economic addition – a port. According to Römeris, it was this factor that opened Lithuania to the world, allowing it to decide to export to countries other than Germany: "If we are independent, alive, it is thanks to Klaipėda and the Baltic Sea."

After the First World War, autonomous territories existed not only in Lithuania: there was Carpathian Russia in Czechoslovakia; the Åland Islands in Finland; Upper Silesia in Poland; and Catalonia in Spain. However, those territories differed from the Klaipėda Territory primarily because they were inhabited mainly by people speaking a different language than the rest of the states to which those autonomies were assigned. Moreover, when joining those territories to the aforementioned states, it was not planned to change the legal status of those states. It was different for the Klaipėda Territory: the objective was to unite the Territory and the state.

Concerning both the Klaipėda Territory and other autonomous territories, in case of differences of opinion, disputes could be transferred to the Permanent Court of International Justice. However, other autonomies provided for the possibility of resolving disputes between autonomous institutions and central state authorities in the state's national court or other similar institutions. For instance, in accordance with Article 35 of the Åland Autonomy Act, differences of opinion between the governor of the Åland Islands and the assembly of the autonomous territory were resolved in the Supreme Administrative Court of Finland. Based on Article 7 of the Law on the Constitutional Court of 9 March 1920, all state and autonomous laws of Carpathian Russia could be appealed to the Constitutional Court of Czechoslovakia regarding their compliance with the Constitutional provisions of the Czechoslovak Republic. Pursuant to Article 15 of the Catalan Statute of Autonomy, the Tribunal for Constitutional Guarantees in Spain dealt with disputes over competence between the Spanish government and the Catalan authorities.

What should have happened if a dispute had arisen between Greater Lithuania and the autonomous institutions of the Klaipėda Territory? The mechanism for resolving such disputes was not stipulated in the Klaipėda

Territory Convention and Statute. It is this issue that forms the axis of this research. The Statutory Court had to maintain a balance between statehood and autonomy by examining disputes between the central and autonomous institutions of the state.

This monograph is comprised of five parts. The first part explores the multi-layered – not only legal, but also political and economic – prerequisites for the establishment of the Statutory Court. The second part reviews the creation, activities, and events of the institutions that drafted the laws regulating the competence and status of the Statutory Court, the events that led to the intensity of the drafting of laws, and the reasons for changing the provisions in the drafts. The third part examines the content of draft laws, assessing how it changed from 1930 to 1935. The fourth part analyzes the composition of the Statutory Court and its fate, indicating the reasons why the Statutory Court was never able to begin to function. The fifth part examines scientific discourse in interwar Lithuania related to the establishment of the Statutory Court, its competence, and the relationship between sovereign rights and autonomy. It also presents students' attitudes towards the Statutory Court. The analysis of these five aspects – the prerequisites for the establishment of the Statutory Court, the institutions that prepared draft legal acts intended to regulate the competence and statute of the Statutory Court, the content of draft legal acts, the fate of the Statutory Court, and legal doctrine – helps to achieve the wider objective of the research: to fully reveal the issue of the Statutory Court in interwar Lithuania.

Much has been written about the issues of the Klaipėda Territory in various languages. However, the topic of the Statutory Court is not as common among the abundant literature dedicated to the Klaipėda Territory.

The main sources for revealing the issue of the Statutory Court were M. Römeris' research, drafts of legal acts, the press, and archival data. The scientific basis of this monograph consists of: over ten funds stored in the Lithuanian Central State Archives, the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, and the manuscript sections of the Vilnius University libraries; over a hundred legal acts; over ninety publications in the interwar Lithuanian and foreign press; over one hundred and sixty scientific publications, etc.

The most important sources are the drafts of the Law on the Statutory Court stored in the Manuscripts Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences as well as in the funds of the

Cabinet of Ministers of the Republic of Lithuania and the Ministry of Foreign Affairs of the Central State Archives of Lithuania. M. Römeris' diaries are important for this research because they allow researchers to reconstruct the activities of the State Council's Klaipėda commission, sub-commission, and Consultants' Commission for the Klaipėda Territory while preparing the laws regulating the competence and status of the Statutory Court as thoroughly as possible. M. Römeris' other works were also important for this research, and were used when writing the monograph. Another important source for this research are the memoirs of the former adviser to the governor of the Klaipėda Territory and member of the Territorial Directory headed by J. Brūvelaitis, lawyer M. Anysas. This source is important because from the lawyer's memoirs we can judge not only the legal, but also the political, economic, demographic, and cultural circumstances of the establishment of the Statutory Court. Since he worked in autonomous institutions, as well as in the governorate, Anysas was able to assess all of these events by directly observing the prevailing mood in the country.

With this work, we aim to collect, systematize, and summarize information about the Statutory Court. We hope that this monograph will be useful for lawyers, civil servants, legal scholars, and students of social sciences and humanities.

The monograph comes to the following conclusions:

I. After analyzing the provisions of the Klaipėda Territory Convention and Statute, it became obvious that the established regime of statehood and autonomy, on the one hand, was sufficient (regarding veto power regarding the national legislature and the appointment of the Chairman of the Board of Directors). On the other hand, it was insufficient because there were no provisions establishing the supervisory measures applied by the sovereign regarding autonomous administrative authority and the Seimelis' illegal acts. Therefore, there was a gap in the Statute: it lacked provisions aimed at controlling the legality of the acts of the autonomous executive authority.

The aspiration to form a legal model of state supervision measures in relation to autonomous institutions was primarily motivated by the 1919 Provisions of the Constitution of the Weimar Republic, which established the direct intervention of the federal government in the administration of the lands, using military force as well as the principle of *Reichsrecht bricht Landrecht*. Later, on 11 August 1932, the decision in the case of the interpretation of the Statute of the Klaipėda Territory led to the establishment of a national judicial institution in Lithuania. Among other things,

the Permanent Court of International Justice opined that the dismissal of the Chairman of the Board of Directors was possible in the absence of other measures, and the judges of the Court of International Justice, who disagreed with the opinion of most judges, believed that there should be a function of the judicial body instead of the recall of the Chairman of the Directory.

Undoubtedly, the constant problems and conflicts between the state's central government and autonomous institutions contributed most significantly to the idea of establishing the Statutory Court. Those disturbances were initially encouraged by the different histories, religions, and national compositions of Lithuania Greater and Minor and the long-term absence of economic ties. Later, there were political matters: parties; elections; dual policies of signatory states; activities of governors and Chairmen of the Directorate; national socialist propaganda; activities of the Consulate General in Klaipėda; complaints; notes; the use of languages in autonomous institutions, especially in courts and schools; the selection of judges for autonomous courts, etc.

II. In June of 1930, at the request of the Cabinet of Ministers, the Klaipėda Commission was established in the State Council. It consisted of S. Šilingas, M. Römeris, V. Kalnietis, J. Papečkys, A. Kriščiukaitis, K. Žalkauskas, T. Petkevičius, and P. Šniukšta. Eventually, a subcommittee of the Klaipėda Commission of the State Council was formed to prepare a draft of the law on the procedure for resolving conflicts between autonomous and central government institutions. The subcommittee consisted of M. Römeris, K. Žalkauskas and T. Petkevičius. It was authorized to prepare the draft law on the Statutory Court.

The commission of consultants for the affairs of the Klaipėda Territory is also interesting because in its opinions and decisions one can see the origins of Lithuanian constitutional jurisprudence.

III. In the period from 1930 until 1935, over twenty draft laws were prepared regarding the legal status of the Statutory Court and, in general, the means of state supervision of the legitimacy of autonomy.

IV. On 13 March 1935, the Law on the Statutory Court was promulgated; however, the judges of the Statutory Court were appointed on 24 October 1935, and the appointment order itself, which was to enter into force on the date of its promulgation, was promulgated only on 6 December 1935, i.e., 10 months after the promulgation of the Law on the Statutory Court. It was obvious that the Law announced in March did not function. However,

even after the appointment of the judges of the Statutory Court, the Statutory Court did not commence its activities. Its judges later testified that not a single case had been brought before the Court. The judges did not dare to explain why the Statutory Court was not appealed to. However, the reasons were obvious: the disintegration of the Versailles Treaty system, the double policy of the signatories and pressure on Lithuania, the changing international relations in Europe, and the indecision of Lithuanian politicians and officials.

V. M. Römeris' activity was one of the most important factors in establishing the Statutory Court in Lithuania. There were several extremely significant publications in the Lithuanian, French, and German languages. These publications were distinguished by their unbiased, impartial, considered, and weighted arguments.

The main ideas that can be seen in the articles are as follows:

- Disruptions in the Klaipėda Territory arose, among other things, due to problems at the constitutional level, creating a gap in the law and preventing the preservation of Lithuanian statehood in the Territory: the Statute of the Klaipėda Territory provided only a few elements of state supervision (the governor's veto power over autonomous laws, the governor's right to appoint the head of the autonomous executive branch and the decision of the Permanent Court of International Justice of 11 August 1932, recognising the right of the governor to remove the head of the autonomous executive authority from office if relevant conditions are met) and there were no supervisory measures directed at administrative acts adopted by the autonomous executive. This is precisely what M. Römeris considered to be a loophole in the Statute. There were no gaps in the autonomous judiciary because the autonomous courts were linked to the courts of Lithuania Greater through the Klaipėda Territorial Department of the Supreme Tribunal;
- Sovereign rights in the sense of the Statute of the Klaipėda Territory meant state supervision of the performance of statutory functions of autonomous institutions. The purpose of that supervision was to ensure that autonomous institutions did not exceed the limits of autonomous competence, so that the balance between statehood and autonomy was not distorted;
- The Republic of Lithuania could not submit complaints to international institutions – the Council of the League of Nations and

the Permanent International Court of Justice – not only because the application to those institutions was limited but also due to the fact that, when complaining to international organizations about conflicts between autonomous and central state institutions, Lithuania itself would deny its sovereign rights in the Territory and deny its statehood because Lithuania was the entity of international law, not the Territory. Furthermore, the state signatories did not have sovereign rights in the Territory, thus they could not help to resolve disputes arising within the state;

- Lithuania and the Klaipėda Territory were not two entities possessing sovereign rights; therefore, disputes arising between them should be considered to be disputes within the state, resolved not by an international institution, but by a national court;
- State supervision had to exist both in the case where it was stipulated in the Statute and in the case where it was not provided for. In such a case, national legal regulation was required because its absence harmed the interests of the state. Legal regulation in this case meant the law on the Statutory Court and its judicial function itself;
- In order to protect the rights of the sovereignty of Lithuania in the relations between the central government of the state and the autonomous institutions of the Territory, there had to be four measures: the veto right of the governor of the Klaipėda Territory; the governor's right to appoint the Chairman of the Directorate; the Statutory Court; and the governor's right to recall the chairman of the Directorate. Those four measures were to form the system of legal instruments in order to preserve the balance between sovereign rights and autonomy;
- The balance was preserved due to the fact that it was stipulated that not only central government institutions but also autonomous ones could apply to the Statutory Court; moreover, not only the Republic of Lithuania could not apply to international institutions, but also the autonomous institutions of the Klaipėda Territory. Thus, the establishment of the Statutory Court had to be beneficial to both parties as it provided a jurisdictional remedy against an illegal act of the central or autonomous institution;
- International responsibility was foreseen for Lithuania for non-compliance with the provisions of the Convention and the Statute, i.e., it was responsible for the preservation of autonomy, which meant

that Lithuania had to carry out the control of the compliance (legality) of the operation or non-operation of the autonomous institutions with the provisions of the Statute;

- That control required a judicial institution, the Statutory Court, which maximally ensured the impartiality of its decisions. The Statutory Court had to create a flexible, unbiased, fair, civilized way of relations between the autonomous territory and the state while avoiding the direct interference of the central government in the areas of autonomy;
- Decisions of the Statutory Court could not bind international institutions and they could be appealed to the Permanent Court of International Justice.

All other Lithuanian lawyers (R. Valsonokas, T. Petkevičius, J. Robinsonas, and D. Krivickas) also discerned the need for a state supervision institute in the relations between Lithuania Greater and the Klaipėda Territory. For all of them it seemed necessary to resolve conflict situations in a national level judicial institution.

Not only Lithuanian lawyers, but also specialists from other countries wrote about the Klaipėda Territory. Not everyone paid attention to the establishment of the Statutory Court in Lithuania, but that phenomenon did not go unnoticed in the German press. In general, scientific discussions, debates, and polemics took place in academic discourse – for instance, between M. Römeris and V. Bruns, and between J. Robinson and W. von Tabouillot or F. von Freytag-Loringhoven. The Germans claimed that Lithuania's political intentions were behind the establishment of the Statutory Court and that the competence of the Statutory Court to decide on the compliance of autonomous legal acts with the Statute came in their way because such an institution was not stipulated in the Statute. This meant that Lithuania changed the provisions of the Statute without following any statutory procedures and that the decision of the Statutory Court could not be binding on the autonomous courts. Moreover, they argued that the composition of the Statutory Court contradicted the provisions of the Statute, as most of the judges had to come from the Territory, and with the establishment of the Statutory Court Lithuania wished to eliminate its international responsibility to international institutions. German experts contended that there could be no direct state supervision of autonomous institutions and that only the Territorial Administrative Court could assess the legality of autonomous administrative acts. German lawyers considered

the Statutory Court to be the legalization of the state's illegal interference in the autonomy of the Territory.

Among the observations of German lawyers there were also correct ones. One example is the fact that the Law on the Statutory Court did not provide for the consequences of the Court declaring the law illegal, hence already valid and applicable laws could be challenged before the Statutory Court, which could cause the risk of legal uncertainty. The Law did not contain any norms regulating this process.

The students of the Faculty of Law of Vytautas Magnus University also wrote about the Statutory Court. As a matter of fact, the preparation of draft laws on the Statutory Court was a confidential matter; therefore, initially, most students did not write specifically about the need for state supervision of the autonomous institutions of the Klaipėda Territory, simply hinting at such a need or referring to the experience of other states and analyzing the examples of judicial institutions functioning in them while naming constitutional courts or extraordinary administrative courts. There were also works in which the necessity of the Statutory Court was questioned, contending that it would not solve any problems as international institutions would continue to be appealed to.

Was the establishment of the Statutory Court meaningful? In practice, no, because it never resolved a single case. This must have happened by avoiding conflicts with European countries, international scandals, and economic boycotts. Perhaps the establishment of this institution was too romanticized. It would be more accurate to state that the idea of the Statutory Court was ahead of its time – at that time in Europe, there was no space for such legal rulings. Legal institutions were disappearing instead of being established. On the other hand, the establishment of that court laid considerable, perhaps even fundamental, foundations for the doctrine of international, constitutional, and administrative public law in Lithuania.

Keywords: Klaipėda Territory Convention (Convention concerning the Memel Territory), Klaipėda Territory Statute (Statute of the Memel Territory), Statutory Court, Sovereignty, Autonomy, Constitutional Court, Administrative Court

„Pažymėtina, kad Statutinis Teismas, pramynęs konstitucinės patikros kelius Lietuvoje, ilgą laiką buvo pamirštas, o ir vėliau apie jį prakalbus, nebuvo aišku, ar jis išties buvo įsteigtas, o jeigu ir taip, kokias bylas sprendė. Autorės monografijoje išsamiai, pasitelkiant įvairius mokslinio tyrimo šaltinius, ieškoma atsakymo, kodėl tokio teismo reikėjo, kaip sudėtinga buvo jį steigti, koks sunkus kelias ieškoti nepravintų kelių teisės sistemų pasieniuose – nacionalinės teisės rėmuose neperžengti tarptautinės teisės ribų. Šiuo aspektu Lietuvos konstitucinė (administracinė) teisinė patirtis vertinta kaip unikali, nes kitos to meto Europos valstybės tokios komplikotos užduoties nesprendė. O ir Lietuvos geopolitinė padėtis kėlė papildomus, nacionalinės teisės rėmuose neišsprendžiamus, uždavinius.“

Profesorė dr. Toma Birmontienė

„Monografija „Statutinis Teismas“ – sėkmingas istorinio Lietuvos Respublikos instituto tyrimo bandymas, reikalingas mūsų šalies teisei patirčiai pažinti, tuo pačiu padedantis suprasti ir dabarties teisinę realiją. Ši knyga bus naudinga teisininkams, politikams ir valstybės tarnautojams, teisės mokslininkams, socialinių ir humanitarinių mokslų studentams, pagaliau ir plačiajai publikai.“

Profesorius dr. Egidijus Jarašiūnas

„<...> man ši monografija yra didžiulis įnašas į biografistikos tyrimus. Turiu galvoje M. Römerio biografiją. Tai naujas žodis apie šį mokslininką kaip teisininką, netgi politologą. Tokio dar nebuvo tarusi nei Lietuvos, nei Lenkijos jau gana plati šiam asmeniui skirta istoriografija.“

Profesorius dr. Rimantas Miknys

„Autorės atliktas kompleksiškas teisės istorijos – teisės tyrimas neabejotinai yra originalus ir reikšmingas Lietuvos nacionalinės teisės tyrimų kontekste, kuris praturtina naujomis žiniomis, susistemina buvusius tyrimus ir pateikia išsamų, nuoseklų vaizdą apie Statutinį Teismą, galiausiai įtikina teismo reikšmę ir kartu parodo Pirmosios Respublikos teisininkų intelektualines pajėgas, brandą, sprendžiant svarbius valstybės funkcionavimo klausimus. Šį veikalą galime vertinti ir istorine, paveldo prasme, ir įvardyti kaip geriausią Statutinio Teismo atminties paminklą.“

Dr. Gintaras Šapoka